

121
18

अथ

सटीकरघुवंशस्य पञ्चमः सर्गः ३१

Atha Sati Ka Raghuvarshasya Panchama Sargam

121
18

अथ

ॐ
ॐ
ॐ

सटीक रघुवंशस्य पंचमः

॥ सर्गः ॥

X

१

तेमेति॥वरंतनुशिष्यःकौत्सःतक्षितीशंरघुं प्रपेदेप्राप॥किंभूतंविश्वजितिविश्वजितिअध्वरेकतेसति॥निशेषविश्राणितकोशजातं
समस्तदत्तधनसमूहं॥किंभूतःकौत्सःउपातविद्यःउपात्ताप्यर्थिताविद्यायेनसःअपरंकिंभूतःगुरुदक्षिणार्थीगुरुदक्षिणंअर्थय

॥श्रीगणेशायनमः॥तमध्वरेविश्वजितितक्षितीशंनिशेषविश्राणितकोशजातं॥उपात्तविद्योगुरुदक्षिणार्थीकौत्सप्रपेदेवरंतनुशिष्यः॥१॥

तीत्येवंशीलःचतुर्दशविद्याःसम्यगंधीस्यप्रतिपन्नगुरुदक्षिणामर्थयितुंसकलवसुमतीस्वामिनंउदारंचक्रवर्तिनंश्रीरघुं
समुपजगाम॥अणुब्दानेचौरादिकःउपजातिद्वन्दः॥१॥श्रीरामजयरामजयजयराम॥श्रीछत्तरामछत्तराम॥

१

सइति॥ सराजातं अतिघ्नं कौसं प्रत्यजगामा अभिमुखमाययौ॥ किं सुखा॥ वीलहिरण्यमया लोदत सुवर्णत्वात् मणये पात्रे व्य
र्धनिधाय॥ किं भूतः सः अनर्घशीलः॥ अनर्घ्यप्रशस्यंशीलमाचरो यस्य सः सुशीलत्वादिति धिपूजां कुरुते कीदृशं कौत्सं॥ अ

॥ समृणमये वीलहिरण्यमयत्वात् पात्रे निधायार्घ्यमनर्घ्यशीलः॥ श्रुतप्रकाशं यशसा प्रकाशः प्रत्यजगामाति धिप्राति
॥ धेयः॥ ॥ २॥ तमर्चयित्वा विधिवत् विधिं स्तपो धनं मानधनं प्रयायी॥ विशंपतिर्विष्टरभाजमारात्तुल्यं तांजलिः कृत्यविदि
त्यवाच॥ ३॥

तप्रकाशं॥ शास्त्राध्ययनं स्यात्॥ किं भूतः सः यशसा प्रकाशः ख्यातः व्ययं ध्याति धेयः अतिरिद्रजा योग्यः॥ २॥ तमर्चयति॥

ज

2

विशंपतिः राजा तं तपो धनं कौत्सं विधिवत् ॥ अर्चयित्वा इत्युवाच ॥ किं भूतः मानधना गमायी मानो अग्निमानो धनं येषां ते
मानधनास्तेषां तेषां अगमायी ॥ मुख्यः मनीः स्वीनां प्राग्गूरः ॥ अतयेव माने नैव तदर्थं साधयिष्यति ॥ अपरं कृतां जलिः ॥
अपरं कृतवित् ॥ कृत्यं करणीयं कार्यं वेत्तीति ॥ अर्थितिथा वा गते यत् क्रीयेते ॥ यदुच्यते ॥ तत्सर्वं वेत्ती जानाति ॥ अर्थः किं
भूतं प्यारात्समीपे विष्टं भाजं ॥ विष्टरादिमधुपके विधिरुक्तः ॥ ३ ॥ अयीति ॥ कोमलामंत्रेण ह्यकुशा गवुर्देहे सक्षममते
अयग्रणीमंत्रकृता मृषीणां कुशा गवुर्देकुशली गुरुस्ते ॥ यत्स्वयाज्ञानमशेषमात्पं चैतन्यमुग्रादिवदीक्षतेन ॥ ४ ॥

तव गुरुकुशलीवर्तते किं भूतो गुरुः मंत्रकृतां मंत्रज्ञो वेनं कृषीणां अयग्रणीः श्रेष्ठः सर्ववैदविदः मंत्रकाः ॥ उच्यंते पुर्वं ते दारताः
कथं पृच्छ्यते ॥ तत्राह ॥ यतो यस्मिन् दुरोत्तरायाश्च शेषं ज्ञानं समस्तं शास्त्ररहस्यं अवाक्षं प्राक्षं केन दीक्षितेन यथा यज्ञार्थं दीक्षि

3

३

पुत्रतुल्यसंवदितानां आश्रमतरवः सकोपकारितात् शुभानां प्रियाः अतस्तत्क्षेपप्रश्नः ॥ ६ ॥ क्रियेति ॥ कश्चि
 त्प्रश्ने ॥ हे कौत्स मया तां प्रसूतिः संततिः अनद्यादिरुप ॥ इवास्ति ॥ सिंहादयो न बाधंस्तौ ॥ किं भूला ॥ संततिः मु
 निभिः कुशेषु अमृतकामा कुशाम् चरित्या नमनः कामोऽभिवाषोयस्याः सामुनयः कुशाम् चरतो न निवा
 आधारवन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः सम्बर्धिता नाम्नुत निविशेषां ॥ कश्चित्तवाद्यादिरुपप्लवः भ्रमद्विदामाश्रमपादपाना ई
 रयंति ॥ तद्विर्त्तः कार्यमंतरेण धृता भविष्यति ॥ किं भूतकौत्सः ॥ कुशेषु क्रियानिमित्तेष्वपि ॥ क्रियासंध्योपासनहो
 मादिका तन्निमित्तेषु ॥ तत्कारलभूतेष्वपि ॥ ये दर्शः सकला अपि क्रिया भवंति ॥ क्रियाः साध्यते ॥ तद्रूपेण तेषां
 निषेधः किञ्च क्रियेत ॥ त्राह कस्तलत्वात् प्रियत्वात् ॥ यतः तेषां मृगाः पुत्रवत् प्रियाः भवंति ॥ पुनः किं भूता संत
 तिः तदं कश्याच्युतनामिवाला ॥ तेषां उत्संगे शय्यायां च्युतः पतितः नामिनालोयस्याः सा ॥ प्रसूते रंतरमेव प्रि
 तं २

३

यत्वादंकेते ऋषयः उपवेशयंति अतो नालसुरत्रयतितः ॥ ७ ॥ निवर्त्तते ॥ अथ सर्वोपयोगिनां शुद्धिः ॥ छले हे कौत्सो
 युष्माकं तानि तीर्थजलानि ॥ शिवानि दीप्यानि वर्त्तते ॥ जलानां प्रश्ने को हलुरिति ॥ तत्राह ॥ यज्जलेर्नियमात्रिषे को नि
 वर्त्तते ॥ नित्यस्नानं साध्यते ॥ एकं तावन्नियमस्तं कार्यं ॥ उपरं येभ्यो ॥ जलेभ्यः पितृणां निवापां जलयः पि
 क्रियानिमित्तेष्वपि वत्सलत्वाद् अमृतकामा मुनिभिः कुशेषु ॥ तदंगशय्याच्युतनामिनाला कश्चिन्मृगीनामद्या प्रसूति ॥ ७
 निवर्त्तते ये नियमात्रिषे को येभ्यो निवापां जले ये पितृणां ॥ तान्युद्धृष्टां किल शैकृतानि शिवानि वस्तीर्थजलानि कश्चित् ॥ ८
 तृ तर्पणानि संपद्यते ॥ यानि स्नानतर्पणार्हाणि भवंति ॥ किं जलानि उद्धृष्टां किल शैकृतानि ॥ उद्धृष्टेन उद्धृष्ट
 ष्ठागेनां किल चिह्नितं सै किल पुलिनं येषां तानि ॥ दुउउपधान्यं पुलिनं जलतटं ऋषयः किल उद्धृष्टागेन व

लीश्रमरक्षितारं नृपं संभावयंति। पुण्यस्यापि। षड्गुणं दत्तं तस्यार्थः। उक्तं पदान्यस्य भोजनस्य षष्ठांशं तीरे मुच्यते॥८॥ नीवारोति॥ कश्चित्प्रश्नो हे मुनेन बोधुष्माकं नीवारपाकादिपक्वं श्यामाकं गुकोद्रवादि। उपधान्यं॥ पक्वं निष्पन्नं। जनपदैर्देशसंबन्धिभिः कडंगरीयैः संडैः न उग्रामृश्यते। न नश्यते॥ किमर्थं तत्तूरश्यते। इत्याह॥ किं नृपं निवारपाकादि॥ वन्यं वनोद्भवं। अपरं शरीरस्थिति साधनं प्राणधारणं॥ तेन फलवतां देवतानि वेषनादि निवारपाकादि कडंगरीयैः समृश्यते। जानुपदैर्न कश्चित्। कालोपपन्नातिथिकल्पभागां वन्यं शरीरस्थिति साधनं वः॥ १॥ सर्वसिध्दति। अपरं। कालोपपन्नातिथिकल्पभागां काले मध्याह्नसमये उपपन्ना प्राणायामे अतिथयः तेभ्यः कल्योदयो भागो यस्य तत्॥ १॥ अतीति कोमलमंत्रेण॥ हे कौत्स त्वं प्रसन्नेन

तेन उग्रान् ईश्वरान् चैतन्यं प्राप्यते दीक्षितो हि उग्रानुप्रवेशाच्चैतन्यं लभते॥ तथा च शंभो रसुमर्तिस्वात्प जमानः शिवमर्तिज्ञेयः॥ ४॥ कायेनेति॥ कश्चित् हे कौत्स। महर्षेर्वर्तंतोः तत्त्रिविधं तपः अंतरायैः विधेयः व्ययं नापाद्यते॥ पातयितं न शक्यते तपस्त्रैविध्यमाहः यत्तपः। कायेन वाचा मनसा शश्वन्तिरंतरंतप्यं॥ कायेन वाचा मनसापि शश्वद्यद्विजिरो धैर्यं विलोपितं॥ आपाद्यते न व्ययमंतरायैः कश्चित् महर्षेस्त्रिविधं तपस्तत्॥ ५॥ किं नृपंतपः॥ वज्जिरो देवैर्द्रव्यधैर्यं विलोपि॥ कायेन स्नान पूजादि॥ वाचा जपस्तुति व्रत यज्ञादि॥ मनसा समाध्यादि॥ पूर्वगुरुकुलं पृष्ट्वा क्लमेण तपो विष्मादि पृच्छति॥ ५॥ कश्चित्प्रश्नो हे कौत्स॥ बोधुष्माकं माश्रमपादपानां खेदाय नुदो॥ अपरं। आधारबंधप्रमुखैः अलंकारप्रभृतिकप्रयासैः प्रयत्नैः सुतनिविशेषं॥

॥ इत्यर्घपात्रानुमितव्ययस्य रघोरुदारमपि गंगानिशाम्य ॥ स्वार्थोपपत्तिं प्रति दुर्बलाज्ञास्तं प्रत्यवोचत् तं तु शिष्यः ॥ १२ ॥ ५

५

नावनात् ॥ मांसं भावयितुं मत्स्यमापं प्राप्तः आगतोसि ॥ एतावता त्वं गुरुणा प्रहितः किं वा स्वयमेव वायातः ॥ तच्छ्रुत्वा तवा
गमनकारणं कथय किं भूतस्य त्वत्कथं ॥ ११ ॥ इतीति ॥ वरतं तु शिष्यः कोत्सः तं रघुं प्रति अवोचत् ॥ किं भूतः स्वार्थो
पत्तिं प्रति दुर्बलाज्ञः ॥ निजार्थं प्राप्तिं प्रति दुर्बलाज्ञो का आशयस्य सः किं कृत्वा रघोः इति गंगानिशाम्य किं भूतं
ततो हतो नात्रिगमेन तत्संमनो नियो गक्रियपोत्सुकं मे ॥ अय्य ॥ या शाशिलुमात्मना वा प्राप्नोसि संभावयितुं वना
मांसं ॥ ११ ॥ उदारं ॥ किं भूतस्य रघोः ॥ अर्घपात्रानुमितव्ययस्य ॥ अर्घपात्रेण अर्घपात्रदार्शनानुमितो अनुमानेन ने ५
ज्ञातो व्यर्थं व्ययो यस्य सः ॥ मन्मथापात्राणि दृष्ट्वा अनुमानेन ज्ञातं ॥ अस्य गृहे धनसमाप्तिजाता ॥ त्रीण्येव प्रमाणानि
प्रत्यक्षानुमानागमाः ॥ यच्चक्षुर्ग्राह्यते श्रोत्राभ्यां श्रूयते तत्प्रत्यक्षं प्रमाणं ॥ किञ्चिद्वस्तु दृष्ट्वा अनुमीयतो ५
ज्ञ ५

ज ४ त

इदमित्थं ॥ चेत्तर्हि एवमेव धरते ददनुमानं ॥ यद्गमं दृष्ट्वा वहिरनुमीयते ॥ इदं माहानसं आनिमतधूमवत्वात् ॥ य
च्च धूमस्तत्र वहिः ॥ अथ अत्र धूमदशनेन दृष्टो वहिरनुमितः सत्यो भवति ॥ तथा र्घपात्रदर्शनेन किञ्चन त्वमनुमि
तं ॥ १२ ॥ सर्वत्रेति ॥ हे राजन् त्वं नोस्माकं सर्वत्र सर्वेषु दृष्टव्यदार्थेषु वार्तकुरालं अवेहि जानाहि ॥ त्वयि ना
सर्वत्र नो वार्तमेवैहि रान्ताथे कुलस्त्वय्यश्रुत्प्रजानी ॥ सूर्ये तपस्य विरणा यदृष्टेः कले तल्लोकस्य कथं तमे श्रो
॥ १३ ॥ थे स्वाभिने सति ॥ प्रजानां कुतो ह्यश्रुत्प्रभवति ॥ एतदेव दृष्टं तेन दृष्टयति सूर्ये तपसि सति ॥ तमि श्रा
त्रे रंधकारं लोकस्य दृष्टेः आवारणाया द्वा दनाय कथं कल्पे त कथं भवेत् ॥ कपसा मर्थे ॥ १३ ॥ भक्तीति ॥ हे
राजन् त्वं तव प्रतीक्ष्येषु पूज्येषु भक्तिः ॥ कुलोचिता ॥ तव कुलव्यवहारायां ॥ तव कुले पूज्याः ॥ पूज्यंते ॥ इदं

६

नवीनं न॥ पुनस्तत्पूर्वान् पूर्वजान् महाभाग्यतया अतिसभा ग्यत्वेनातिशेषे जयसि। पुनः मे प्रमद इति विषादः
 यत्तु अहं व्यतीतकालः कालातिशयः सन्॥ अर्थिभावात्॥ अर्थान्त्वाचां प्राचनाय अहं यत्तुः अहंते
 समयमतिशयं हिरण्यं याचितुं प्रत्यागतोऽस्मि इति विषीदामी॥ शीघ्रं स्वप्ने॥ अतिपूर्वजयवर्तते॥ आत्मनेप
 नक्तिः प्रतीक्ष्येषु कुलोचिते पूर्वान् महाभाग्यतयातिशेषे॥ व्यतीतकालस्त्वहं मभ्युपेतस्त्वा मर्थिभावा
 दिति मे विषादः॥ १४॥ ६॥ १४॥ सर्वत्र नो वार्त्तमेवेहिरान्नोथे कुतस्त्वं स्वयं शुभं प्रजानां॥ स्मर्येतपत्यावरता
 यदष्टे कल्पे तकोकस्य कथंति मस्मा॥ १४॥ हे नरेन्द्रस्वं शरीरमात्रेण तिष्ठ नूत्नाभासि विद्यमान उपविष्टः कथं शो

६

६४

महर्षिणा वरं तनुना॥ सम्यक्प्रकारेण विद्यामध्याप्य गृहयानुमितः अज्ञातः इममर्थमर्थान्तरन्यायेन दृढयति॥ हि निश्चयं
 तवायं द्वितीयं आश्रमं गार्हस्थ्यलक्षणं संक्रमितुं कालः॥ ब्राह्मणाः आचार्या आश्रमे विद्यामधीत्यपश्चाद्गृहस्थशरणं संक्रमि
 तं कालः गृहस्थाश्रममाश्रयेदिति क्रमः किं भूतं द्वितीयमाश्रमं सर्वोपकारक्षमं॥ सर्वेषां गृहागतानां उपकारेक्षमं स
 मर्थं॥ तदुक्ते॥ यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति तैर्जतवः॥ तथा गृहस्थाश्रित्य वर्त्तयन्ति तराश्रमाः॥ १०॥ तत इति॥
 अयि प्रसन्नेन महर्षिणा त्वं सम्यग्गृहीतानुमतो गृहाय॥ काले त्वयं संक्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते
 ॥ १०॥ हे कौत्स मे मम मनः केवलं तव अभिगमनेनामगनेन न त्वत्तं॥ तथाप्यधिकाय मनः स्थितिः॥ आगमनादधिक
 मिच्छति॥ किं भूतं मनःनियोगक्रियाया उत्सवं॥ नियोगक्रियया ओद्देशकरणेन निमित्तेनोत्सुकं॥ यद्यहं तव नि
 योगं कुर्वे तदा मम मही तत्पिः स्यात्॥ अयि त्यागं त्रेणे हे कौत्स त्वं शासितुः गुरोः आज्ञया वा अथ वा॥ स्वयमाह

भले इत्याह ॥ किं भूतस्त्वं । तीर्थप्रतिपादितर्हिः तीर्थेषु पात्रेषु प्रतिपादितादत्तारुद्धिर्येन सः । यत्तु । दानेन तुल्यो
 निधिरास्ति नान्यः ॥ तथा ॥ गतिरेकैव वितस्य दानमन्या विपत्तयः ॥ पात्रदानेन यत्तवा किंच न स्वमजनि । त
 दपि त्रौ भाकरं । तदुपमया दृष्टं यति ॥ कश्चिन्नीवार इव यथा नीवारः स्तंबेनावशिष्टः । शोभते । केवलं स्तंबाव
 शिष्टेन कथं तस्य शोभेत्याह ॥ किं० नीवारः । आरण्यकोपात्तफलप्रसूतिः । आरण्यकैः । अरण्यसंबन्धिभिः । मु
 शरीरमात्रेण न रेंद्रतिष्ठनात्प्रोसितीर्थप्रतिपादितर्हिः ॥ अरण्यकोपात्तफलप्रसूतिः स्तंबेन नीवार इवावशि
 ष्टः ॥ १४७ ॥ निभिः उपाताग्रहीता फलप्रसूतिर्यस्य सः श्यामनीवारादीनामुपधान्यानाकरणेद्रुमो मुनीना
 देवतातिथिभोजनाद्युपयोगिह्वात्स्नाध्यतमः तेषां धान्यानां स्तंबोपि सामर्थ्य एवोपमालंकारः ॥ १४८ ॥

स्मृतेति॥ हेराजनृभवानपकनराधिपः स नृपतः अकिंचनत्वं न्यनक्ति प्रकल्प्यतीतत्वात् स्थाने युक्ते॥ किंचनत्वं मखज
 मरपायज्ञा ज्ञातमकिंचनत्वं मपि श्लाघ्यं॥ एतदेव दृष्टं तेन दृढयति॥ हिनिश्चितं हि मांशोऽश्वं नृस्य वृद्धेः सकाशा
 त् कलक्षयः साध्यतरोत्तमधन्यः कुतः किं० हि मांशोः सुरैः देवैः पर्यायपीतस्य प्रतिपदाद्यनुक्ते मेण पीतस्य प्रतिप
 त्प्रभृतिसर्वेपि देवाः क्रमेण चैद्रकला मत्तं पिबन्ति इति दृष्टं तालं कारः॥ १६॥ तावदिति वाक्योपक्रमे॥
 स्मृते नृभवानेकनराधिपः सन्न किंचनत्वं मखजं न्यनक्ति॥ पर्यायपीतस्य सुरैः हि मांशोः कलक्षयः श्लाघ्यत
 रो हि वृद्धेः॥ १६॥ हेरान् अहं ह्यदन्यतः॥ स्वतो न्यः त्वदन्यस्तस्मात् गुर्वर्थं आहर्तुं यतिष्ये॥ गुरोरर्थः गुर्वर्थः
 तदर्थं यत्नं करिष्यामि॥ वैचं वांति व्याशीषमाह॥ हेनरेद्रुयैस्त्वं स्येसि॥ कथं तदर्थं यतिष्यामीत्याह॥ की
 दृशं ह्यनन्यकार्यः न अन्यत्कार्यं यस्य सः अतएव तमेवार्थं मेर्थीन्तरन्यायेन दृढयति॥ साधयिष्यामि॥

वचनोते आशीषमाह ॥ हे नरेन्द्र सुयस्वस्वस्तु ॥ कल्याणं भवतु ॥ अमुमेवार्थमथांतरन्यायेन दृढयति ॥ चालको शरत्
 घनं शरतो यदेन धर्दयति नया चते ॥ तत्कारणमाह ॥ किं भूतं मेघं निर्गलितं बुगर्भं निर्गलितं अंबुगर्भं यस्य स
 अतएव सतीर्य दुपय विचारान्निमुखो निर्जलं शरदीनं मेघं दृष्ट्वा नार्थयति ॥ तत्कथमहं सचेत् न स्वायान्ते ॥ अ
 र्थांतरन्यासो लंकारः ॥ १७ ॥ नृपतिरघुः मरुर्षे शिष्यं गमनाय निषेध्य निवार्य इति अन्वयुक्तं पृष्ट्वा शतीति किं
 त्वं दन्यतस्तस्माद् वदनन्यकार्यो गुर्वर्थमाहर्तुमहं यतिष्ये ॥ स्वस्वस्तु ते निर्गलितं बुगर्भं शरत् घनं नार्दति चा
 तकोपि ॥ १७ ॥ एतावदुक्तं कल्पाप्रतियालुका मंशिष्यं मरुर्षे नृपतिं निषिध्य ॥ किं वस्तु विद्वद्गुरवे प्रदेयं
 त्वया कियत् इतमन्वयुक्तं ॥ १८ ॥ हे वाव न त्वया गुरवे किं वस्तु प्रदेयं वा ॥ अथवा कियत् प्रमाणं इति ॥ किं को०

नि ९

त

८
एतावदुक्ताप्रतियातुकामः युजिरयोगे अनुपूर्वः प्रश्ने ॥ १८ ॥ ततो नंतरं सवर्णी ब्राह्मणः कौत्सः तस्मै वर्ण
श्रमाणां गुरवे राजे प्रस्तुतं प्रकांतं कार्यं आचक्षते ॥ कथयामास किं भूतलः स विचक्षणः किं भूतलं तस्मै यथा य २
वत् विहिता ध्वराय ॥ उक्तं प्रकारेण कृतं यज्ञाय पुनः स्मयावेश विवर्जिताय स्मयस्य गर्वस्यावेशेन आविर्भा
वेन त्यक्ताय मनाय ज्ञेयित कृतस्य गर्वलेशेन विद्यते इत्यर्थः ॥ १९ ॥ हे राजन् मया समाप्तं विद्ये न सताम हविः
ततो यथा वद्विहिता ध्वराय तस्मै स्मयावेश विवर्जिताय ॥ वर्णश्रमाणां गुरवे सवर्णी विचक्षणः प्रस्तुतमा
चक्षते ॥ १९ ॥ गुरुदक्षिणार्थं विज्ञापितोऽभूत् समाप्तः पूर्णकृताः चतुर्दश विद्याः येन सः तेन स

५५

वितस्य चतस्रः कोटीः दशच व्याहर ॥ आनय ॥ माशोदशार्द्धगुंजः षोडशमाशौर्निगये से कर्षः स सुवर्णस्य सुवर्णः तैरेव प
 ले चतुर्भिश्च ॥ २१ ॥ हे राजन सोहं भवंतं त्वां उपरोक्षं उचारयितुं नान्युत्सहे नोत्साहं करोमि ति ॥ किं कुर्यस्य पर्यावि
 धिभाजनेन एजाविधिपात्रेन प्रभुशब्दशेषं मत्वा ॥ लक्ष्म्या प्रभुत्वं प्राप्यते ॥ तदिधाना शेषः प्रभुशब्द एव मूर्तिमाश
 स्थितः ॥ कुतः श्रुतनिष्क्रयस्यात्येतरत्वात् बहुत्वात् ॥ अहं अतस्त्वं कथमुपसंधे ॥ श्रुतस्यापि निःश्रयः तावत्तया
 सोहं स पर्याविधिभाजनेन मत्वा भवंतं प्रभुशब्दशेषं ॥ अयुत्सहे सं प्रतिनोपरोक्षं मत्वा एतन्निष्क्रयस्य
 ॥ २२ ॥ इत्थं द्विजेन द्विजराजकांतिरावेदितो वेदविदांबरेन ॥ एनो न वत्तेन्द्रियवत्स्यरे न जगादभ्यो जग
 देकनाथ ॥ २३ ॥ वतून्तरि हिरण्यं त्वेतु वित्तहान ॥ २४ ॥ श्रीराम जयराम जयजयराम ॥ श्रीकृष्ण ॥

५५

जगदेकनाथोरघुः भूयः पुनरपि ॥ एनं कोत्सं जगाद ॥ कसति ॥ द्विजेन ऋषिणा इत्थं निवेदिते सति ॥ किं भूतेना ॥
 वेदविदांबरेन श्रुतिज्ञानं श्रेष्ठेन ॥ किं नूतो राजा ॥ द्विजराजकांति ॥ चंद्रतेजा ॥ अपरं ॥ एनो न वत्तेन्द्रियव
 तिः एनसं पापानि वृता इन्द्रियवति मनो बुद्धिव्यापारो यस्य सः सदा सौम्यो निःकल्मष इति राजगुणाः ॥ २५ ॥
 गुर्वर्थमर्थी श्रुतपारदश्चारघोः सकाशादननाप्यकामं ॥ गतो वदं न्यातरमित्यर्थमेमांस्तपरीवादनवा
 वतारः ॥ २६ ॥ हे कोत्स मे मम इत्यर्थपरिवादनवावतारो मा भूत् ॥ परिवादो लोकापवादः तस्य नवो वता
 रः मा भवत् ॥ इतीति किं ॥ गुर्वर्थं अर्थी कोत्सः रघोः सकाशात् काममनिलाषं अनवाप्य वदान्यातरं गतः श्रु
 न्यदात्तसमीपं गतः ॥ इत्यपवादो मा भूत् ॥ पियावाकूदानशालश्च वदान्यः परिकीर्तितः किं भूतोर्थी ॥
 श्रुतपारदश्चा ॥ श्रुतस्य पारं ददर्श श्रुतपारदश्चा ॥ दृशेः कृतिपू समस्तविद्यानां समुदायः श्रुतन्यमुच्यते

हे अर्हन् पूज्य ॥ सत्त्वं द्वित्राणि अहानि सोढुं अर्हसि ॥ केयो नवसि ॥ द्वौ वा त्रीणी वा द्वित्रा संख्याया अवहारेण्य
 स्वरादिलोपश्च ॥ अत्र प्रत्यय ४ चावदह स्वदर्थसाधयितुं यत्ने यत्ने कुर्वे किं कुर्वन् ॥ मदीय आग्न्यगुरो अग्नि
 होत्र शालायां वन् ॥ उल्लेख इव ॥ चतुर्थो मिरि वा दक्षिणा निर्गो ह्यप ह्यारु वे नीयता गतां वाहीनां तुर्थस्व
 मेघसे ॥ किं नत्ते ॥ अग्न्यगने ॥ प्रशस्ते पवित्रे ॥ त्वदास योग्य इत्यर्थः ॥ किं नत्ते ॥ महितः पूज्यः अग्नि होत्र
 सत्त्वं प्रशस्ते महीते मदीये वसे ॥ अतुर्थो गिरि वाग्न्यगुरो द्वित्राण्यहो हसि सोढुं मर्हन् यावद्यत्ने साधयितुं
 त्वदर्थं ॥ २५ ॥ शालोचि न ४ ॥ २५ ॥ अग्रजन्मा कौत्सः तस्य राज्ञः तांगिरं अग्रहीत् ॥ अन्यतः नथेति ॥ एवं करि
 ष्ये ॥ अत्र वदत्यामि ॥ किं नत्तः कौत्सः अवितथ प्रतीतः ॥ अवितथं सत्त्वं तेन प्रथितरे हृष्टः ॥ राजाय दक्षित

न्य

गुरुः मे मम भक्तिमेव पुरस्तादूर्वात्तां गुरुदक्षिणां उग गणयत् ॥ मन्यते स्म ॥ किं नत्तो नत्ति चिराय अस्वलिता
 पचारां ॥ त्वयाया अविष्टिन्ता भक्तिविदधे ॥ सैवास्माकं गुरुदक्षिणा ॥ नत्तिति ॥ गुरुः प्रागमंस्त ॥ २० ॥ निर्वंधेति ॥
 समात्यविद्येन मयामहर्षिर्विज्ञापितो न्दुर्गुरुदक्षिणाये ॥ समे चिराय स्वलिता पचारांतां भक्तिमेवा गणयन्
 पुरस्तात् ॥ २० ॥ निर्वंधे संजातरुषार्थकार्यमचिंतयित्वा गुरुणा मुक्तः ॥ वित्तस्य विद्यापरि संख्यया मे को
 टी श्रुतस्तो दशचाहरेति ॥ २१ ॥ गुरुणा अहमेव मुक्तः किं कृत्वा ॥ अर्थकार्यं अचिंतयित्वा ॥ अर्थनास्ति तां
 अविचार्य अनेन द्रव्यं न से स्मति इति न विच्छेदं कुलः ॥ निर्वंधे संजातरुषा ॥ निर्वंधेनाग्रे हणसंजातरुषो
 षोयस्य सतेन मया पुनः पुनः याचस्वेत्याग्रे हणते गुरुश्रुकोप ॥ किमुच्यते पुनः पुनः विद्यापरि संख्यया मयं

स्वत्पंकरिष्यतीति मन्यते स्म ॥ रघुरपि गं एध्वी आत्तसारंगमहितद्रव्याः प्रवेष्टुं कुवेरात् ॥ धनदादर्थं नि
हृष्टं आनेतुं चक्रमेवांघ्रत् ॥ धरित्र्यां गृहीतार्थं स्वादर्थं लेशोपि नास्ति ति धनं यदि जित्वा हिरण्यमानेन
मीति ॥ २६ ॥ तथेति तस्यावितथप्रतीतः प्रत्यगृहीतांगिरिमगजन्मा ॥ गामात्तसारंगं रघुमयवद्व्यतिष्ठ
ष्ठमर्थं चक्रमे कुवेरात् ॥ २६ ॥ ननु मनुजत्वालस्य कैलासे कथं गमनं भविष्यति तत्राह ॥ हि निश्चितं तद्र
थं स्य तस्य रघोः रथः तस्य गतिः उन्वता काशमहिधरेष्वपि ॥ न विजघ्ने न च स्वले ॥ कस्मात्प्रवशिष्टमि
त्रो रक्षणं जातप्रभावात् ॥ वशिष्ठस्य महर्षेः मंत्रैर्यदुद्धारं ॥ अनिषेकः तस्माज्जात उत्पन्नः प्रभावः त
स्मात् ॥ यदस्यात्र नुन गमने शक्तिः समाह नुभावस्य वशिष्ठस्य मंत्रप्रभाव एव ० स्फुरैतीति ॥ ॥ ॥ ॥

कस्य व मरुत्सवस्य बलाहकस्येव ॥ यथा मरुत्सवस्य वायुसाहायस्य बलाहकस्य मेघस्य गतिः कुन्वदाका
 शमहीधरेष्वपि न विरुन्यते ॥ मरुत्सहाय्यप्रासाद्य मेघः सर्वत्रापि प्रतिशरीरेव त्रिजघ्ने कर्मकर्तारि २७
 वक्षिष्ठमंत्रोत्क्षेपणजैत्रभावाद्दुदन्वदाकाशमहीधरेषु ॥ मरुत्सवस्येव बलाहकस्य गतिर्विजघ्नेन हि
 तद्रस्या ॥ २७ ॥ अथाधिशिष्वे प्रयत्नः प्रदोषेरथं रघुः कल्पितशस्त्रगर्भः ॥ सामैतसंभावनेये बाधीरः के
 लासनायंतरसाजिनिषु ॥ २८ ॥ अथानंतरं रघुः प्रदोषे संध्यासमेयरथं अधिशिष्वे ॥ आशि श्राया ॥ किं
 भूतः प्रयत्नः स नियमः ॥ महती कार्ये प्रयत्नः मुनिस्तानि श्रयं भजेत् ॥ किं भूतं रथं ॥ प्रकल्पितशस्त्रगर्भः ॥

कपित्तातिरचितानिशस्त्रातिगर्भेयस्यसत्ता॥एतावशस्त्रेभूतः॥किंभूतोरघुः॥कैलाससनाथंकुवे
रंतरसाबलेनजिगिषुः॥जेलुमिषुः॥अपरंधीर॥सामंतसभावनयेव॥सामांतानूलुमिषेणधनं
जिगिषुः॥यथायथासामंतानूजेलुंगम्यतेधीर॥वात्तथाकैलासाधिपावपि॥२८॥प्रातःप्रयाणमि
मुरवायेनसमैसविस्मयाः॥कोशगृहेनियुक्ताः॥हिरनूमयीकोशगृहस्यमध्येवशिंशुसुः॥पत्तितां
नभस्तः॥२९॥कोशगृहेनियुक्ताः॥भीडागारनियुक्ताः॥भीडागारिणः॥प्रातःप्रभातेतसैराजेकोश
गृहस्यमध्येहिरनूमयीसौवर्णीवशिंशुसुः॥अकथयन्॥किं०वशिं॥नभस्तःपत्तितां॥किंभूतास्तको
शगृहेकोशगृहेनियुक्ताः॥सविस्मयाः॥अकस्मादिरन्येनकोशपूरणदर्शनेन॥साश्वर्याः॥किंभूताय

तस्मै॥ प्रयाणाभिमुखाय॥ २५॥ भूपतिः राजा ते भासुरहेमराशिं समस्तमेव कौत्साय दिदेश ददौ॥
 किं न तं पराशिं कुबेरा हन दालब्धं॥ किं न तत्॥ अनियास्यमाना तूया तु मन्त्रि लपिता त्वा रघुरव्याग
 स्य धनं ग्रहीष्यतीति भावः॥ कियत् प्रमाणा हेमराशिस्तत्राह॥ उत्प्रे॥ कामिव वज्रनि न सुमेरोः शृंगमि
 व॥ ३०॥ तं भूपतिर्भासुरहेमराशिं लब्धं कुबेरा॥ अनियास्यमाना त्वा॥ दिदेश कौत्साय समस्तमेव शृं
 गं सुमेरोरिव वज्रनि नं॥ ३१॥ साकेतनिवासिनो जनस्य अयोध्यावास्तव्य लोकस्य दौ द्रावपिरघु कौत्सा
 वपि॥ अजिनं च सत्त्वो प्रसीसनी यौजातौ॥ दावपि व्याख्यातौ॥ तत्कारणमाह॥ अर्थी कौत्सः कीदृकः॥ गु
 रुरपदेयाधिक निस्पृहः॥ गुरवे यत्प्रदेयं ततो धिक् निस्पृहः॥ तिलोचनः॥ अर्थी गुरुप्रदेयाधिकं कपर्दिकामात्र

अथोष्ठवामीशतनाहिलार्थप्रजेश्वरं प्रीतिमनामनीषी॥ स्पृशन्करेणानतपर्वकार्यसंप्रस्थितो वाक्यमुवा
चकौ तसः॥ ३२॥ किमत्रचित्रं यदिकामसर्ज्वत्ते स्थितस्याधिपतेः प्रजानां॥ अचित्तनीयस्तु तव प्रभावात्
नी३ विवित्तं द्यौरपियेन दुग्धा॥ ३३॥ प्रजानां अधिपतेः राक्षः वत्ते सदा चोरे स्थितस्य सतः भूः भूमिः काचसू
दृष्टदात्री भवति॥ कामं अजिलापं सते कामसू न्यायवर्तिनो राजः प्रजापालनपुण्येन धरित्री कामदुषी
व भवतीति नाकं नुं तु पुनः तव प्रभावः अचित्तनीयः महिमा विचारयितुमशक्यः येन त्वयामनीषितं वा
धितं द्यौरपि दुग्धा॥ त्वदन्ये न न के नापि द्यौः कामं नादस्यतेति भावः॥ ३४॥ हे राजन् त्वान्यत्तु आशा

नि २

स्य आशीर्वचनं पुनरुक्तं न तं व भव॥ पिष्टपेषणमिव भवति॥ यद्विद्यमानमपि पुनरुच्येत न न्युनरुक्तं कुतः किं
भूतस्याते॥ सर्वाणि भ्रंशं सि अविजग्मुषः॥ प्राप्तस्य॥ त्वया सर्वाणि प्रागेव प्राप्ताणि॥ तथापि किंचिदुच्यते
त्वे आत्मसुराबुरुपं भवद्गुणे चितं चतुल्यं पुत्रं लजस्व॥ प्राप्नुहि॥ पिते वयथा भवतः पिता विलीपः भवंतुं रघुं पुत्रं
लब्धवान्॥ किं पिता॥ इत्युक्तं स्यः॥ कसुमस्य ये पश्यन्ते पदं जग्मुषः॥ ३४॥ आशास्यमन्वत् पुनरुक्तं भ्रंशं
यांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते॥ पुत्रं लजस्वत्पुत्रं गुणानुरूपं भवंतमीदृशो भवतः पितेव॥ ३४॥ इत्थं प्रयुज्या
शिषमग्रजन्मा प्राज्ञे प्रतीयाय गुरोः सकाशं॥ राजापिलेने सुतमाभुतस्मादालोकमर्कादिव जीवलोक॥ ३५॥
अग्रजन्मा कौत्सः इत्थं राज्ञे आशिषं प्रयुज्य रघवे आशीर्वचनं दत्त्वा॥ गुरोः सकाशं समीपं प्रति याय॥

प्रतिजगामा इह गतो तदनंतरं। राजापि स तस्मादाशीर्वचनात् आशुशीघ्रं पुत्रं लेभे। कइव। आलोकं। अर्कोदिव॥
 यथा जीवलोकः अर्कोत्तु श्रीसूर्यादालोकं लेभेते॥ ३५॥ ब्राह्ममुहूर्ते किल तस्य देवी कुमारकल्पं सुषुवे कुमारं॥
 अतः पिता ब्रह्मण एव नाम्ना तमग्नजन्मानमजं चकार॥ ३६॥ किलेति सत्ये॥ तस्य राज्ञः रेधाः देवीरा
 जीब्राह्ममुहूर्ते कुमारं सुषुवं॥ अज्जीजनत्। निशाचरमाघटिकोदयं ब्राह्ममुहूर्तः। किदृशं। कुमारं कुमारकल्पं।
 रूपेण कार्त्तिकेन तुल्यं। अतः कारणात्। पितः ब्रह्मण एव तुल्यं ब्रह्मण एव नाम्ना ब्रह्मणो मुहूर्ते जातत्वात्।
 अज्जतिनामचकार किं भूतं कुमारं अग्नजन्मानं॥ ३६॥ रूपं तदोजस्थितदेववीर्यं तथैव नैसर्गिक
 मुक्तत्वं॥ न कारणात् स्याद्विभिदे कुमारः प्रदीपितो दीप इव प्रदीपात्॥ ३७॥ श्रीरामजीभ॥

अपि न गच्छति। किं भूतो नृपः अर्थिकामात् अधिकप्रदश्च॥ राजा औदार्यात् कौशस्थं सर्वमपि ददा
 ति॥ ३९॥ कौत्सः प्रजेश्वरं इदं कवाक्यं॥ उवाच॥ किं भूतः प्रीतमनाः कार्यसिद्धिर्दृष्टचित्तः। किं कुर्वन्॥
 जनस्य साकेतनिवासिनस्तोदावप्यभूत्तावन्निनद्यसत्त्वौ॥ गुरुप्रेदयाधिकूनिस्पृहोर्थी नृपोर्थिकामा
 दधिकप्रदश्च॥ ४०॥ करेण हस्तनतं प्रष्टौ स्पृशन्। आनतपूर्वकार्यप्रणामवशादानतो नमः। पूर्वकायोग्यदे
 हायस्य। तं अपरं। उल्लवामीशतमाहितार्थं। उल्लः प्रसिद्धः वामी सुतवेसरः। अवतीवडवावामी। उल्लः विसरैः वा
 हितः प्रेषितोर्थः द्रव्यं। तदुल्लं अथवा। उल्लं माशतैश्चहारितः प्रापितोर्थो येन। किदृशः कौत्सः संप्रस्थितः
 गंतुकामः पुनः मनीषी। विद्वान्प्रस्थानसमयोचितोक्तिविशारदः॥ ४१॥ हे राजन् अत्र चित्रं किमाश्रयेयदि

च कांक्षायेव ॥ राज्यालक्ष्मीप्राप्तियोग्यापि ॥ पितुराज्ञयेव विलम्ब्यते ॥ किं भूतं ॥ गुरुभ्यः उपायैर्विद्यं ॥
 उपात्ता अधीता विद्यायेन सः तं पुनः यो वनो द्रेद विशेषकां तं ॥ यो वनो द्रेदेन तारुण्या विर्जितं ॥ विशे
 षाकां तो मनो हरः तं ॥ अतएव राज्यालक्ष्मीप्राप्तियोग्य एव ॥ केवधीरा कन्येव ॥ यथाधीरा प्रोठा कन्यापति
 पतिसमीपं गंतुं कामापि पितुराज्ञां ॥ आकांक्षति ॥ पितुः प्रेदेया कन्यापितापि ॥ ७ ॥ तामहो भ्राता स
 कुल्यो जननी तथा ॥ कन्या प्रदः पूर्वनाशे प्राकृतिस्थः परः परः ॥ तारुण्यमभावे स्वयमेव कन्या व
 रं कुर्यात् ॥ ३८ ॥ अथेश्वरेण कथं कैशिकानां स्वयं वरार्थं स्वसुरिंदुमत्याः ॥ आपः कुमारानय
 नो सुकेन न भोजेन दूतोरघवे विसृष्टः ॥ ३९ ॥ अथ कथं कैशिकानां देशानां इश्वरेन भो

जेन रघवे राजे दूतो विसृष्टः प्रेषितः ॥ किमर्थं स्वसुः इंदुमत्याः स्वयं वरार्थं ॥ किं देशेन भोजेन कुमा
 रानयनो सुकेन ॥ कुमारस्यानयनं तत्रो सुकेन ॥ उत्कंठितेन ॥ किं देशः ॥ दूतः आसः हितकारि
 ॥ ३९ ॥ अतिश्लाघ्य संबद्ध मसौ विचिंत्य दारक्रिया योग्यदशं च पुत्रं ॥ प्रस्थापयामास ससैन्यमेनं
 ॥ कदा विदन्नाधिपराजधानी ॥ ४० ॥ असौ राजा दुःएनं वनं विदन्नाधिपराजधानी प्रस्थापयामा
 मास ससैन्यमेनं ॥ किं कृत्वा ॥ तं भोजं श्लाघ्य संबंधं विचिंत्य सुत्यर्हं संबंधं विचार्य ॥ किं भूतं ॥
 दारक्रिया योग्यदशं च पाणिग्रहणयोग्यं ज्ञात्वा ॥ पुनः किं देशः ॥ ससैन्यं ॥ सैन्यसहितं ॥ किं देशी
 राजधानी ॥ कदां स्फीलां ॥ समृद्धां ॥ जनधनपूर्णं ॥ ४० ॥ श्रीरामजय रामजय राम ॥

तस्योपकार्यारचितोपचारावन्येतराजानपदोपदाभिः॥ मार्गेनिवासा मनुजेंद्रसूनोर्बभूवुस्तथा
नविहारकल्याः॥ ४१॥ तस्य मनुजेंद्रसूनोरजस्य मार्गे पथि निवासा बभूवुः॥ किंभूताः उपका
र्यारचितोपचाराः उपकार्यसुपरकुटावुरचिताः उपचाराः पुष्पप्रकारादयो येषु ते॥ अपरं जा
नपदोपदाभिः वन्येतराः जनपदवास्तव्यलोकस्य॥ उपदाभिः षोडशिकाभिः वन्येतराः वन्या
दितरे॥ नागरिकाः॥ यदस्तु प्राप्तिर्नगरे तदनेऽपीत्यर्थः॥ अथैरं॥ उद्यानविहारकल्याः उप
वनश्रीरावुल्याः यथोद्याने जाताः श्रीमनुभवतितथामार्गेपि॥ ४१॥ सनमर्दोरोधसिशी
कराद्रैर्मरुद्विरानर्तितनक्तमाले॥ निवेशयामास विलंघिताध्वात्कान्तेरजोधूसरकेतुसैन्यं॥ ४२॥

कुमारो जः स्वाकारणात्पितुः सदृशं॥ किदृशं रूपं॥ उजस्वि तेजोयुक्तं वीर्यं तदेव॥ तादृशं॥ पितुरेव सदृशं॥
नैसर्गिकं स्वाभाविकं॥ स्वभावोपितादृशः पितुः सदृश एव॥ उजस्वरत्नमपि॥ रूपबलौ न्नयैः पितृतु
ल्यः एवासीत्॥ तदेवोपपन्नेन दृश्यति॥ क इव दीप इव॥ यथा दीपः प्रदीपात्प्रवर्तितः छतः सन्
भित्तौ न भ्रति॥ दीपसदृश इव दीपो भवति॥ कारणानुमेयकार्यं॥ यादृग्गुणं कारणं कार्यं तादृग्गुण
मेव जायते॥ यादृग्गुणं सुवर्णं॥ कुंडलं तादृगेव स्यात्॥ यदुक्तं॥ कार्यनिदानादिगुणानधीयते
॥ ३७॥ उपात्तविधिं विधिवदुरुभ्यस्तयौवनोद्भेदविशेषकांतं॥ श्रीमंतुकामापि गुरोरनुज्ञां धी
रेव कन्यापितुरेव कांक्ष॥ ३८॥ श्रीराज्यलक्ष्मीः तं उज्जंगंतुकामापि॥ गुरोः पितुरनुज्ञां॥ आ

प्रकटीवर्त्तमानः सरितः सरितः पंचम्यास्तस्य किं भूतो गजः उपरिष्ठा उपरि ॥ भ्रमद्भिः भ्रमं सरेः प्राकृष्टचित्तं तः
 सलिलप्रवेशः सलिलमध्यप्रवेशो यस्य सः अपरं ॥ निर्धूतदानामल गंडुभित्तिः निर्धूतेन क्षालितेन दानेन
 मदेनामला निर्मला गंडुभित्तिः किं कपोलरेखा यस्य सः ॥ जनैर्गजो भ्रंज्यते ददो ॥ तथा पितस्य मग्नस्य
 मदश्चाविणो कपोलाभयिणो भ्रमरा गंडुस्थलमपहाय सरित्सलिलो भ्रमं तो दृष्टातेः ह्रस्वानुमन्य
 ते स्म ॥ यदत्र प्रविष्टो गजः वन्यः वने भवो वन्यः भवार्थेयः ॥ अनुमानालंकारः ॥ ४३ ॥ निःशेष विश्रान्ति
 गैरकेन वप्रक्रिया मृक्षवतस्तरेषु ॥ नीलोर्ध्वरेखा शबलेन शीसदंत दयेनाश्मविकुण्ठितेन ॥ ४४ ॥
 गजः कृक्षवतो गिरेः तरेषु वप्रक्रियां तटाधा त्रक्रियां क्रीडां ॥ शीसनूयस्ति केन दंतदयेन दंतमुश

लाभ्या ह्रस्वा ॥ किं भूतेन ॥ अश्मविकुण्ठितेन ॥ तर्हि गैरिकरक्तं अविष्यतीत्याह पुनः निःशेष विश्रालित
 गैरकेन निःशेषं समग्रं विश्रालितं प्रक्षालितं धातुगैरिकं यस्य स तेन ॥ तर्हि प्रधातं कथं ॥ ज्ञायति ॥ पु
 नः नीलोर्ध्वरेखा प्रथितेन शबलेन ॥ शबलं कबुरं उर्ध्वरेखा शोभा कथने ॥ अनुमानालंकारः ॥ ४४ ॥
 संहारविशेषलघुक्रियेन हस्तेन तीरान्निमुख्यसशब्दं ॥ वभौ सन्निदन् बहूतस्तरंगा नूनायर्ग
 लाभं गदवप्रवृत्तः ॥ ४५ ॥ स गजः वभौ ॥ किं कुर्वन् हस्तेन शृङ्गा दंडेन बहूतः प्रौढानूतरंगान्
 कलोलान् निंदन् ॥ किं हस्तेन संहारविशेषलघुक्रियेण ॥ संहारः सवरणं ॥ विशेषः प्रसरणं
 तत्र लघुक्रियेन शीघ्रगतिना शीघ्रं संकोचयति प्रसारयति ॥ किं दशेन हस्तेन सदृशं यथा स्या

तथा लीरानि मुखः तं प्रत्या गच्छन् ॥ उच्छेक्षाकार्यं गत्वा भंगे प्रवृत्त इव ॥ तरंगभंगं कुर्वन् शायते ॥ गज
 बंधं शाला गत्वा निनत्ति ॥ ४५ ॥ शैलोपमः शैवलमंजरीणां जालानि कर्षंस्तेरसा स पश्चात् ॥ पूर्वं
 लदुत्पीडितवारिराशिः सरित्प्रवाहस्तारमुत्ससर्ज ॥ ४६ ॥ सरित्प्रवाहः नद्याः प्रवाहपूर्वं प्रथमं त
 स्म ससर्प ॥ प्राप्तास गजः पश्चात्तरं प्राप्ता नदी प्रवाहो गजालप्रथमं कथं तीरं प्राप ॥ किं भूतः प्रह्ला वा ४
 लदुत्पीडितवारिराशिः तिन गजेनोत्पीडितः ॥ पीडितो प्रेरितो वारिराशिरुदकसमूहो यस्य सः ॥
 किं भूतो गजः शैलोपमः गिरितुंगः ॥ किं कुर्वन् तरसा बलेन शैवलमंजरीणां शैवालसमूहानां ज
 लानि कर्षन् जालं लंकारः ॥ ४६ ॥ तस्यैकनागस्य कपोलमिष्योर्दरावगाहक्षणा मात्र
 शांता ॥ वन्ये तरानेकपददर्शनेन पुनर्दिदीपे मददुर्दिनश्रीः ॥ ४७ ॥ श्रीरामरोमराम ॥

सोजः सैन्यं नर्मदारोधसिरोवातेर निवेशयामास ॥ किदक्ब्जः विलंघिता ध्वा ॥ अति क्रांत पथः किं भूतं
 सैन्यं क्रांतं श्रांतं ॥ अथ रं ॥ रजोधूसरकेतुं ॥ रेजो निः धूसराः मलिनः केतवः पताकाः यस्य तत् ॥ सै
 न्यप्राचुर्यं नरजो वाहुल्यं जायते ॥ किं भूते रोधसि मरुद्रिः वातेः आनर्तित नक्तमाले ॥ आन
 र्तिताः आंदोलिताः नक्तमालाः करंज वृक्षाणां गणायत्र ॥ किं भूतैः मरुद्रिः सीकराद्रैः जल
 कणाद्रैः एतावता शीतैः मंदैः सुरभिभिश्च समीरैः तरङ्गांतं सैन्यं ॥ आप्यायते स्म ॥ ४८ ॥
 अथोपरिष्ठान् भ्रमरैर्भ्रमद्भिः प्राक्स्वचिन्तातः सलिलं प्रवेशः ॥ निर्धृतदाना मूलगंडभीतिर्विन्यः
 सरित्तो गज उन्ममज्ज ॥ ४९ ॥ अथानंतरं ॥ नर्मदयाः सरितः मंदी मध्यात् ॥ गज उन्ममज्ज ॥

सहिन्तवंधद्रुतयुग्मशून्यं भग्नस्तपयस्तरथंक्षणेन ॥ रामापरित्राणविहस्तयोधंसेनानिवेशं तुमलं चक्रै
 र ॥ ४९ ॥ सवन्यगजः क्षणेन सेनानिवेशं तुमलन्याकुलं चकार ॥ स्क्धावारस्थानं भयं भ्रान्तं चक्रै ॥ तामेव व्य
 मतामाह ॥ किदंशं निवेशं ॥ ५० ॥ धिन्तवंधद्रुतयुग्मशून्यं ॥ धिन्तैः वैधैः द्रुक्ताः पलायिता ये युग्याधुर्याः ते भू
 न्य ॥ वैधना नित्रोरयित्वा ॥ धुर्याः पलायिताः ॥ पुनः किं ॥ निवेशं भग्नस्तपयस्तरथं ॥ भग्नैः वरक्षैः पर्य
 स्ताः पतिताः रथाय त्रतं पुनः रामापरित्राणविहस्तयोधं ॥ रामाणां स्त्रीणां परित्राणविहस्ता व्याकुला योधाः
 सुभतायत्र ॥ स्वकलत्ररक्षणे व्यग्राः योधाः तन्निवारणाय ॥ यत्नेन च कुरित्यर्थः ॥ ४९ ॥ तमापत्तं तेन प
 तेरवध्यो वन्यः करीति श्रुतवान् कुमारः ॥ निवर्तयिष्यन् विशिखेन कुंभे जघान तात्पायत एकचपः ॥ ५० ॥

कुमारो जः तं आपतं तं गजं विशिखेन बाणेन कुंभे कुंभस्थले जघान ॥ किं करिष्यन् चालयितुं न तुमारयि
 तुं ॥ किं भूलः कुमारः ॥ इति श्रुतवान् ॥ इतीति किं ॥ नृपते राज्ञः वन्यः करी अवध्यः ॥ किं भूलः कुमारः नात्या
 यत एकचपः नात्पायत अत्यंतं द्रष्टव्यं ॥ कर्षं चापो यस्य पुनः किं भूलः कुंभं निवर्तयिष्यन् ॥ ५० ॥
 सविद्धमात्रं किल नागरुपमुत्सृज्य तद्विस्मितसैन्यदृष्ट ॥ स्फुरन् प्रजामंडलमध्यवर्ती कांतं वपुर्वो
 मचरं प्रपेदे ॥ ५१ ॥ स इति ॥ स गजः विद्धमात्रः विद्ध एव स नृनागरुपं ॥ नागस्य रूपं स्वरूपं उत्सृज्य विस्मि
 तसैन्यदृष्टः किमेतदिति स श्रयः सैन्यदृष्टं स्फुरन् प्रजामंडलमध्यवर्ती ॥ स्फुरन् प्रजामंडलमध्ये
 वलितुं शीलं यस्य तत् ॥ व्योमचरं व्योम्नी आकाशे चरतीति खेचरं कांतं सुदूरं वपुः प्रपेदे प्राप्नुवान् ॥

अथ प्रजावोपनतैः कुमारं कपटुमोत्थैरवकीर्य पुष्पैः ॥ उवाच वाग्मी दशनप्रभाभिः संवर्धितैरसुलता
 रहारः ॥ ५२ ॥ अथेति ॥ अथानंतरं वाग्मी वागस्यास्तीति वाग्मी ॥ वाचो ग्मीरिति ग्मिनिः वाचो युक्तिपटुर्वा
 ग्मीत्यमरः ॥ प्रजावोपनतैः प्रजावेन अणिमादिनामर्थेन उपनतानि प्राप्तानि ॥ कपटुमोत्थैः कपटुमे
 भ्यः उत्थाय तानितैः पुष्पैः कुमारं अवकीर्य आघ्राय दशनप्रभाभिः ॥ ५३ ॥ दशनानां दंतानां कांतिभिः सं
 वर्धितैरसुलतारहारः संवर्धितो वर्द्धिं प्रापीतो उरस्य लेतारानां हारो यस्य सः तारो मुक्तफलं ॥ तार
 सुमुक्ताभुक्षो प्रोक्तिक इति यादवः ॥ एवंविधः स केवाच ॥ ५२ ॥ मलंगशापादवल्लपमल्लादवात्पवान्
 स्मिमलंगजत्वं ॥ अवेहि गंधर्वपते स्तनजं प्रियं वदं मां प्रियदर्शनस्य ॥ ५३ ॥ मलंगेति ॥ अहं अवल्ल
 पमल्लात् ॥ अवल्लेपो मदस्तनयोगर्वः समुल्लंकरणं यस्य तस्मात् मलंगशापात् मलंगस्य महर्षेः

दा२

तस्य रकनागस्य कपोलनित्योः मददुर्दिनश्रीः पुनः दिदीपे ॥ मददृष्टिलक्ष्मीः पुनर्भूयोपि दीप्ता ॥ पुनर्म
 दप्रवारुः प्रससारः ॥ किं श्रीः हृदावगाहक्षणा मात्रं तां हृदवगाहनेन ॥ क्षणा मात्रं तां ॥ शमित्ता ॥ त
 र्हि कथं दिदीपे ॥ लत्राह ॥ केनेव न्येतरो नेकपदर्शनेन वन्यादितरे ॥ येनेकपाः सेनागजाः तेषां द
 र्शनेन ॥ ५४ ॥ सप्तदक्षीरकटुप्रवारुमसैल्यमाप्रायमदंतदीयं ॥ विलंघितो धारणा तीव्रयत्नाः से
 नागजैश्च विमुखी बभूवुः ॥ ५५ ॥ सेनागजैश्च विमुखी बभूवुः ॥ परान्मुखाः जाताः किं कृत्वा असं
 तदीयं मदं प्राप ॥ तस्य गजस्य अयं दंतदीयः ॥ किं भूतं मदं ॥ सप्तदक्षीरकटुप्रवारुं ॥ किं भूतः
 सेनागजाः विलंघिता धारणा तीव्रयत्नाः ॥ अवज्ञानयंत दृष्टयः ॥ ५६ ॥ सखारामराम ॥

स्यसः तथोक्तः बाणः तेन कुंभे यदा यावत् कालो ज्ञेय इति ह निष्ठाति ॥ तदा त दानं त्वेन आत्मियेन महिम्ना ॥ मेह ॥
 लोचनोचत् ॥ उक्तवान् ॥ ५५ ॥ संमोचितः सत्त्ववता त्वया हं शपाञ्चिरात्प्रार्थितदर्शनेन ॥ प्रतिप्रियं चैद्वतो न
 कुर्याद्विधा हि मे त्वात् स्वपदोपलब्धिः ॥ ५६ ॥ संमोचितमिति ॥ ह्यस्मात्कारणत्वं ॥ चिरात्प्रार्थितदर्श
 नेन चिरं प्रार्थितं मया कांक्षितं दर्शनं भवं दर्शनं यस्य तव सत्त्ववता सत्त्वं व्यवसायः वलं वा यस्य सत्त्ववानूते
 न त्वया शपात् ॥ मंत्रं गजरूपं ॥ संमोचितस्याजितः ॥ तस्यात्मरणा द्रवतः तव प्रतिप्रियं प्रत्यपकारं न
 कुर्यान्ति विदध्यां चेत मे स्वपदोपलब्धिः स्वपदस्यात्मपदस्य गंधर्वपदस्य प्राप्तिव्यानिरर्थिका स्यात् ॥
 ५६ ॥ सम्मोहनं नाम सत्त्वममात्रं प्रयोगसंहारविभक्तमंत्रं ॥ गंधर्वमाधत्स्यतः प्रयोक्तुं चाहिंसाति ॥
 विजयश्च हस्ते ॥ ५७ ॥ सम्मोहनमिति ॥ प्रयोगसंहारविभक्तमंत्रं प्रयोगो बाणप्रयोगः संहारस्तस्य
 संहारप्रयोगश्च संहारश्च तयोर्विभक्तौ स्मः भूतो मंत्रो यस्य तत् ॥ गंधर्वं गंधर्वेभ्यः आगतं गंधर्व

बाणमिदं गंधर्वं वा संमोहनं नाम सम्मोहयतीति संमोहनं नाम प्रसिद्धौ ॥ ममास्त्रं आधत्स्य कुरु ॥ अस्त्र
 स्य विशेषमाह ॥ यतः अस्त्रात्स काशात् प्रयोक्तुः प्रयोगं कुर्वः पुरुषस्यातिहिंसा अवतं हिंसाजनितं
 पापमित्यर्थः ॥ न च ॥ चकारण्यकारार्थः ॥ किंच विजयश्च हस्ते भवति ॥ अत्र चकार सधुश्चते ॥ ५७ ॥
 अलं हि यामाप्रितियन्तु रूतं दयापरो भूः प्रहरेन्नपित्वं ॥ तस्मादुपसृज्यति प्रयोज्यं प्रयित्वयानप्र
 तिषेधरोक्ष्यं ॥ ५८ ॥ अलमिति ॥ माप्रतिक्रियात्र पपालं ॥ त्वया हं प्रहते मिति न पितव्यमित्यर्थः ॥ कु
 लइत्याह ॥ यद्यस्मात्प्रहरन्नपित्वं मरुतं दयापरः कृपाया तात्पर्यं नवान् ॥ असि ॥ तस्मात्कारणादु
 पसृज्यति प्रार्थमानो ॥ यदि श्वौरादिको यं धालुः ॥ प्रयित्वया ॥ प्रतिषेधरोक्ष्यं प्रतिषेधो निवारण
 मेवरोक्ष्यं ॥ रुक्षस्य जावः ॥ रुक्षस्य प्रणयविक्रिडत्यमरः ॥ न प्रयोज्यं न प्रयोक्तव्यं ॥ ५८ ॥

तथेत्यपस्यपयःपवित्रंलोमोद्रवायाःस॥रितो न सोमः॥उदञ्जुवःसोमविदस्त्रमंत्रंजग्राहतास्मान्निग
हीलशापात्॥५८॥तथेति॥अस्यवित॥अस्त्राणिमंत्रान्॥वेतीतितथोक्तः॥अनेनपूर्वमपितस्यमंत्रो
त्स्यवेत्युक्तं॥न सोमः॥नणोसोमः॥उनाक्रादकेत्वादजेःतथेति॥तथास्विति॥लोमोद्रवायाःसोमश्चंद्रः॥उ
द्रवः॥उत्पतिकारणायस्यतस्याःसरितो नर्मदायाःपवित्रंपावनपर्यः॥उपस्यश्य आचम्यउदञ्जुवः॥उत्तराग्नि
मुखःसन्॥उत्तराग्निमुखत्वंमंत्रगृहीतोप्रशस्तः॥निगृहीतः॥अत्मनानिगृहीतः॥शापोमंत्रगजस्वायः
स्य॥अनेनोपकारित्वेदर्शिनं॥तस्मादस्त्रमंत्रंअस्यस्यमंत्रंजग्राहगृहीतवान्नर्मदासोमोद्रवाश्च
पंचनसोमइत्यनयाःसंगमेतीर्थंपरममित्यर्थदर्शयितुंनसोमइत्युक्तं॥५९॥एवंतयोरभ्यनिदै
वयोगादासेदुषोसस्यमचित्यहेतुः॥एकोययोचैत्ररथप्रेदेशान्नोराज्यरम्यानपरोविदजान्॥६०॥
एवमिति॥अध्यनिमार्गदैवयोगाद्वाग्ययोगात्॥दैवेदिष्टभागधयभागमित्यमरः॥अचित्यहेतु

शापाक्षतोःमलंगजत्वंअवाप्तवानस्मि॥मांप्रियदर्शनस्यप्रियदर्शनंयस्यप्रियदर्शनात्तःगंधर्वानापत्युः
तनुजंपुत्रंप्रियंवन्नामानमवेकि॥५३॥नानीहि॥५३॥सचानुनीलःप्रणतेनपश्चान्मयामहर्षिर्मदुतामगच्छत्॥
उष्णत्वमग्न्यातपसंप्रयोगाद्यैत्यहियस्याप्रकृतिर्जलस्य॥५४॥सचेति॥पश्चात्शापानंतरंप्रणतेनन
म्रणमयाअनुनीलःसहस्रितःसमहर्षिश्चमदुतामपातुत्वेअगच्छत्॥ननुकुपितःसकथंप्रसन्नइत्या
हगत्थंशीलस्यभावःशीतलत्वमितियावत्॥साप्रकृतिःस्वभावोहि॥प्रकृतिशब्दविशेषणत्वात्॥स्त्रीलिंगात्॥
अर्थांतरन्यासेनभुनिनामागतुकःकोपःशांतिस्तुसरुजेत्युक्तं॥५५॥इक्ष्वाकुवंशप्रभवोयदातेभेत्सेत्यजःकुंभे
मयोमुखेन॥संयोक्ष्यसेत्वेनवपुर्महिम्नातदेत्यवोचत्सतपोनिधिर्मां॥५५॥इक्ष्वाकुवंशप्रभवःइक्ष्वा
कुवंशःप्रभवउत्पतिकारणंप्रभवोयस्यतःअनेनकुलिनत्वेनमुक्तं॥अजःराजाजयोपुत्रिय

२० सटी०
२४

त्वंकथितं॥प्रथितः प्रबोधो विवेको यस्य तं॥अनेन तस्यानासक्तिरस्तातिकथितं॥तं अजं उषसि वाग्भिः वचोभिः प्रबोधयन् प्र
बोधयामासुः॥वैतालिका ललितबंधमनोहराभिरितिकचित्पाठः॥तदा वैतालिकास्तुतिपाठकाः॥वैतालिका बोधकरा
बद्धिजनस्तुतिपाठका इत्यमरः॥ललितबंधमनोहराभिः ललितः समारः बंधः पदरचनानेन मनोहराभिवाग्भिः॥
॥६५॥रात्रिर्गतामतिमतां वरसुचशय्यायां त्राद्विधै वननुध्वजं गतो विभक्तो॥यामेकतस्तव विभर्ति गुरुर्विनिद्रः
सस्या भवानपरध्वस्य पदावलंबी॥६६॥रात्रिरिति॥हे मतिमतां वरमतिर्येषामस्तीति तेषां वरः श्रेष्ठः इदं उषाणामभा
ते निद्राविमोचनकारणं॥रात्रिर्गतामतिमतां जाते॥शय्यां सुच॥त्यज॥शय्यां मोचने कारणं तस्मिन् शय्याह॥जगत्तोलोकस्य
धूमरिः धूरव्यानमुखभोर इति यादवः॥धात्रा ईश्वरेणाद्विधै वराजमेदेन द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां॥एकं चकारोति ताय
विभक्तो ननु॥विभज्य स्यापि तां बलु॥ततः किमत आह॥विनिद्रः विनानिद्रायस्य सः विगतनिद्रः तव गुरुः रघुः तां
धुरं एकतः एकत्र धुर्य स्थाने विभर्ति वरुति॥भवामृतस्याः धुरः अपरधुर्य पदावलंबी धुरं वहतीति धुर्यः भारभारवाही
धुरो यदुको वितिय प्रत्ययः अपश्वासो धुर्य अपदं स्थानमवलंबितं शीले यस्य तथोक्तं॥तस्या भवतापि विनिद्रः
तमवितव्यमित्यर्थः॥तकमयवाप्तमेको वहतीत्यर्थः॥६६॥श्रीरामजयरामजयजयरामरामश्रीरामर

रामः
२४

चितितुमयोगः अचित्य हेतुः कारणं यस्य तत्॥अवितर्क्य कारणमित्यर्थः॥सख्यं सखित्वं सखं सा सपदी नमित्यमरः॥
एवमुक्तप्रकारेण॥आसेदुषोः प्राप्तयोः तयोर्गंधिर्वजयोः एकः प्रियवदः॥चैत्ररथप्रदेशान् चैत्ररथं कुबेरोद्याने॥अ
स्योद्यानं चैत्ररथमित्यमरः॥तस्य प्रदेशाः देशाः तान् प्रतिपद्यो॥अपरोजः सौराज्यं नृशो भनो राजा येषां ते सुराजा
नः तेषां भावः सौराज्यं॥ते नरम्या नृशो भनान् तान् विदमान् देशान् प्रतिपद्यो॥६७॥ते तस्थिवासे नगरोपकंठे तदा ग
मारूढगुरुप्रहर्षः॥प्रत्यजगाम् कथकैश्च केंद्रं प्रवक्षोर्मि रिवोर्मि मालि॥६८॥तमिति॥तदा गमारूढगुरुप्र
हर्षः तस्या जस्यागमः आगमनं तेन आरूढ उत्पन्नः गुरुर्महान् प्रहर्षः प्रतिपस्य सतथोक्तः॥कथकैश्च कानामि
द्रो भोजः नगरस्य कुंडिना इत्यस्य उपकंठः समाप॥उपकंठांतिको भ्यगाभ्यया इत्यमरः॥तस्मिंशतस्थिगां
संस्थितं तमजं प्रत्यजगाम् प्रत्यभूतवान्॥कः कमिव॥प्रवक्षोर्मि रिवोर्मि मालि॥उर्मि यस्तरे गायस्य तादृशः उर्मि मा
लासमुद्रः चंद्रमिव॥६९॥प्रविश्य चैनं पुरममया यानां चैषां लथोपाचरदपित श्रीः॥मेनेयथा तत्र जनः समेतो
वैदर्भमागतु मज्ज्यहेश॥६९॥प्रविश्येति॥एवमजपुरं प्रवेश्य अग्रे पुरोभागे यतु शीलं अस्यास्तीति अग्रे याया

रघुवंश्य
२५

तदिति तत्तत्तस्मात्तुल्यस्मीपरिग्रहणकारणात् अंतश्चक्षुषोः ॥ प्रस्यंदमानपक्षेतरं तां प्रस्यंदमाना चंचलां प
रुषायाः कठिणाया इति रास्त्रिधा ताराकनीनिकायस्य तत्तत्तत् ॥ ताराकाक्षः कनीनिकेत्यमरः ॥ तथा मध्ये ॥ लक्षि
तासासुविद्याधृषितः सनुत्रिणाः दागेषु स्पुल्लक्षत्वं न हितस्य शरासन इति ॥ ताराशब्दस्य स्त्रीत्वं लिङ्गं त्वं कनीनि
कावाचकस्यैव ॥ ते तत्तत्तत् ॥ नयनं अंतः प्रचलितकमरं पथं निलोतमरोमं गो यस्मिन्नंतत्तत्तत् ॥ देवसेवः लघु
वारम्योहा लुप्त्याने मनोत्तचंचलाभाषतमभ्यवदिति विश्वः ॥ युगपदुन्मिषिते न युगपदैककलं उन्मिषितां विकासः

तद्वङ्गनायुगपदुन्मिषितेन तावत्सद्यः परस्परतुल्यमधिरोहतांद्वे ॥ प्रस्यंदमानपहवैतरतारमंतश्चक्षुस्तपत्रच
नितभ्रमरंचपमं ५८

तावच्छब्दोवधारणे ॥ यावतावच्छसाकल्पयधौमानावधारणेत्यमरः ॥ एककालोऽप्येषैवेत्यर्थः ॥ सद्यस्तावतांपर
स्परतुल्यमधिरोहतां ॥ प्राप्नुतां ॥ लोप्रथमपुरुषद्विवचनं ॥ प्रार्थनायां लोऽऽ ॥ अयमस्मिप्रायः ॥ तवजक्षुः ॥ पद्ममपिकां
तंतस्मादुधोस्तत्तादुःधिरोहणेप्रकरं नास्ति ॥ अनेन युगपत्तूष्णिषिते नापि द्वे परस्परतुल्यां अधिरोहतामिति प्रार्थना

वृंतेति ॥ विष्णोर्वातः कोले वायुः परगुणेन परेषांगुणस्तेन अन्यर्क्षगुणेन संक्रामितगुणेनेत्यर्थः ॥ तेतवमु
खमारुतस्य मुखस्यमारुतो निश्वासः तस्य स्वाभाविकं स्वभावाद्भवतीति सहजं सौरभ्यं सुरिषे भविः परिमलं
इप्सुः अप्रमिष्यति अनोशेधकहानां वृक्षाणां वृतात् प्रसवबंधनात् ॥ वृत्तं प्रसवबंधनमित्यमरः ॥ म्लयाच्युतं
पुष्पहरति ॥ स्वीकरोति ॥ किंच ॥ अरुणां शुभिन्नेः अरुतास्य स्पर्शस्य शुभिः किरणैः ॥ मिन्नेर्विकसितैः
वृत्तं स्पर्शं हरति पुष्पमनोकहानां संसृज्यते सरसि जैरुणां शुभिन्नेः ॥ स्वाभाविकं परगुणेन विभातवायुः
सौरभ्यमीशुरिव ते मुखमारुतस्य ६५

अरुतो भास्करोपि स्नादित्यमरः ॥ सरसि जैः पद्मै सह ॥ तसु रुषे ब्रूति बहुलमित्यनुक् ॥ संसृज्यते ॥ संस
र्गकरोति श्यन्विकरणे यं सृजति दिवादिषु दृश्य ॥ अस्य मुलं ॥ पद्मके सरसं सृष्टृष्टं तं विनिस्ततः ॥ विष्णो
स इव सीताया वाति वायुर्मनो रम इति रामायणे ३५

ताम्रोदरेति ॥ ताम्रादरेषु ताम्रातिरक्तवर्णानि उदराति-अंतराति येषां तेषु ॥ अत्र ताम्रत्वोपादानमिति
शपद्यते नार्थः ॥ इमं पल्लवानां स्तुत्वात् ॥ करिकलभादिप्रयोगवत् ॥ स्वभावोपेत्या सोवा ॥ इमाणां पल्लवाः
किमलघानितेषु पतितंगलितं ॥ निक्षेपहरिगुलिकाविशदं निक्षेपः क्षान्तिताभ्युताहाराभ्युतेषां गुलिका
मणयश्च तद्द्विशदं धुवलं ॥ हारमणय इव व्यक्तं संनिवेश इत्यर्थः ॥ अत्र दर्शनसमाधिविहितः हिमस्य

२५ त्वास्मिन्नेदर्शनाच्चिरिवत्तदियं ७॥

तुहिनस्यांशः॥ अत्रस्मिन्समाधिरुक्तः॥ लघुपरभागेतयापरभागोवणेत्कर्षः॥ सचवर्णोत्तरसन्नि
धानेभवति॥ परभागेयेनततथोक्तं॥ तस्यभावस्तत्कालाद्याशोभते॥ किमियं॥ अधरोष्ठेत्वदीयं पतितं सद
शान्तिः॥ दशनानामर्चिः॥ प्रभातयासहवर्ततेइतितथोक्तं॥ त्वदीयंतवेदंलीलायंस्मितंमंदहासइयस्मि

संलक्ष्यते दशनचंद्रिकयानुविद्धं विंबोष्णलक्ष्मपरभागमिव स्मितं ७०

निश्वशनेति अत्रान्तरभागो दृश्यते ॥ अपिशब्दोऽतस्य लक्ष्मीवल्लभत्वं सूचयति ॥ निश्वशः सधीनः तेभवतापि निश्व
वशेद्यय्यपात्यर्थः ॥ प्रसितो लकाभ्यां तृतीया चेति सप्तम्यर्थे तृतीया ॥ पर्युत्सुकत्वं पर्युत्सुकायाः भावः औत्सुक्यमित्यर्थः अत्रटिः
लोपो भूदस्त्वं कविप्रसिद्धं तथा मध्ये ॥ तदधिवसति मागाः कामितामंडनं श्रीव्रजतिहिसफलत्वं लुक् लोकेनेति अनपेक्षमाणा
अनिष्टं तोलक्ष्मीनिशितौखंडिताभक्तस्यासंगतानुकृतिता ॥ अबलास्त्रीकाज्ञानेन्योसंगविकृतैरवंडितेभ्यः किषायितेनेदृश
रूपके ॥ येन चंद्रेतापिनोदयति विनोदं करोति प्रियासक्तचित्तास्त्री तदन्नाभेतत्प्रतिनिधिरपि विनोदयेति व्यापातप्रतिनि

पिबेत्तं दृष्ट्या विनोदं कालमायनां करोति वीरहिणा न चेत्यारो विनोदोपायाः ॥ चित्रदर्शनं तत्प्रतिनिधिदर्शनं स्वयं तदंगस्य च स्पर्शं दर्शनं चेति तथामाधका ये युक्तः ॥ प्रायेणोत्तरेण विरहेष्वंगानां विनोदा इति सोऽपि च ॥ दिगंतलंबी ॥ अत्रापि स्वतंत्रा सक्तिर्ध्वं भवेत् ॥ दिशः ॥ पश्चिमाश्यायाः अंतः श्रवसानंतत्रालंबितुशीलमस्यास्तीति तथोक्तः ॥ पश्चिमाश्यामीपवर्तित्यपि दृश्यते ॥ एवं विधिसन्त्वननतत्वि ॥ तत्रा नानस्य यास्तपि विधते तादृशीं हविर्कांतिं विजहात्यते ॥ जतिश्रयमपि प्रापः निद्रावशे सवति पयुः सुकलमनवेक्षमाणः पितृहृत्मीः खडिताश्च बलेन निश्चयेयात् ॥ तन्मुखसचिरेताचंद्रेण विनोदयति पं पश्यति कालं नयति सोऽपि चंद्रः दिगतं तंबी भूत्वा तद्वाननरुचिं विजहाति ॥ इदानीं तन्मुखसम्याभावश्चंद्रस्य विनोदयस्थानेश्चालक्ष्मीयुक्तनिद्रः सन् परिग्रहणीति ॥

शय्यामिति ॥ उक्तपक्षविनीतनिद्रा ॥ ३३ ॥ पक्षैः पक्षैः पार्श्वैः विनितानसितानिद्रायैस्तेतथोक्तं ॥ मुखरं मुखं
लवर्षिताः मुखराणि धनंतिष्ठंखलानिनिगजानिकवर्षितुं आक्रुष्टशीलं येषां ते तथोक्ताः ॥ अथ
मुखं लवर्षितुं कानिगडोस्त्रीत्यमरः ॥ ते स्तोवेरमाः स्तोवेरमं न इति ॥ स्तोवेरं कण्ठ्या रमिजयोरिति सप्तम्याश्च
शय्यां जहत्कभयपक्षविनीतनिद्राः स्तोवेरमाः मुखरं मुखं लवर्षितास्ते ॥ येषां विभांति तरुणाणि
रागयोगादिना दिगैरिक्ततटा इव दंतकोशाः ॥ ३४ ॥

लुक् ॥ शय्यात्तल्पं जहंति त्यजंति ॥ येषां गजानां दंतकोशाः कोशाः कुमलाः कोशा इव दंताः दंतको
शाः दंतको गीनाकुडलसंस्थानत्वात् ॥ दंतकोश इत्युक्तं ॥ तरुणाणि रागयोगात् तरुणो बलः स्यात्ताव
तताः स्तव्यः आरुणो सास्करेपि स्यादित्यमरः ॥ तस्य रागो लोहित्यं ॥ तेन योगः संपर्कः तस्मात् ॥ मित्रादिगैरिक्ततटा इव मित्रादल्लिताः

पंचमसर्ग
२७
विभांति शोभंति ॥ ३४ ॥
अत्र परमस्य गौरिकं सदा धातुवत् प्राप्नोति शोभां ॥

दीर्घेष्विति ॥ हेवन जाक्ष ॥ वनजलं ॥ जीवनं सुवनं वनमित्यमरः ॥ तत्र जायत इति वनजां ॥ तद्वदक्षिणीयस्य स तथा ॥
बहुव्रीहौ सकल्प्येणोरिति धजंतस्य संबुद्धिः ॥ प्रातः काले प्रबुद्धा न्येककंपलानि तत्रैव सद्रशानी तिघोतइतुं वनजा इति
संबोधनं ॥ दीर्घेषु पटमंडपेषु पटानां पटपास्त्राणां मंडपा गृहाणि ॥ तेषु मंडुरास्त्वित्यर्थः ॥ नियमिता बद्धा वनायुदेशः
तत्र सदा वनायुदेशाः ॥ वनायुजां पाटसी का इत्यमरः ॥ अनेनास्त्रानामुक्तमत्वं सुचितं ॥ अमी वाहाः अस्याः निद्रा

दीर्घेष्वमी नियमितोः पटमंडपेषु निद्रां विहाय वनं जाक्ष वनायुदेशाः ॥ वक्रोष्मतामलिनयंति पुरोग

तानिले ह्यानि शैधवशिलाशकलानि वाहाः ॥ ३५ ॥

विहाय त्यक्त्वा ॥ पुरोगतानिले हनार्थं मग्रतस्त्रापितानिले ह्यानि लेढ्योग्यानि सैधवशिलाशकलानि ॥ सिंधुदे
शेषवसैधवलवणाविशेषः ॥ सा मुद्रयत्तुलवणमस्ती बंधशिरंचेतत् ॥ सैधवो स्त्री शिव म्माणि मयं च सिंधुज इत्यमरः
तस्य शिलादृषदस्तासां शकलानि खड्गानि कर्णानि ॥ वक्रोष्मणा मुखमुष्णं नमलिनयंति मलिनानि कुर्वन्ती ॥ अस्या
णां सैधवलवणलेहनं वलकरमित्यवंगतयं ॥ ३५ ॥

भवतीति ॥ श्रानं पुष्पोपहारः पूजा ॥ श्रानोत्थानः सञ्ज्ञोपुष्पोपहारश्च सुपुष्पाणां श्रानत्वादपहारस्य
उपिश्रानता ॥ विरलशक्तिः विरलासंकीर्णाभक्तिरचन्यस्य विरलविन्यास इत्यर्थः एवंविधो भवति ॥ भक्ति
भक्तिर्निश्चितादवः ॥ प्रदीपाः स्वकिरणपरिवेषो मेषमुन्याभवति ॥ स्वेषां प्रदीपसंबन्धिनो किरणानां परिवेषः

भवति विरलशक्तिः श्रानं पुष्पोपहारः स्वकिरणपरिवेषो भेदश्च न्यापदीपाः ॥ अयमपि च गिरं न त्व
ह्रबोधप्रयुक्ता मनुवदति श्रुक्ते मज्जुवाक्यं रजः ॥ ७४ ॥

परिधिः तस्य उन्मेषः प्रकाशः उद्भेदेति पादे उद्भेद उत्पत्तिः तेन मुन्यारहिताः मज्जुर्मनोपहरा वाक्यस्य पंजरेति
वृत्तिरिति पंजरस्तुः एवंविधस्तवायमपि श्रुक्ते मज्जुवाक्यं रजः ॥ अयमपि च गिरं न त्व
च मनुवदति ॥ अनश्रुते ॥ ७५ ॥

यावदिति ॥ प्रतापस्य श्रानपस्य निधिः ॥ श्रानं ॥ भानुः सूर्यादिवाकरा इत्यमरः यावर्धेत् ॥ तावत् उदयस्त
इत्यात्मनेपदं ॥ यावत्पु रानि पातस्य पोर्तुडिः तिस्रविधं दधेत् ॥ तावत् उदयस्त इत्यर्थः ॥ अहायसि प्रभ्रागुज्जटि
त्यंजसाहायदा अंशुसपद्मिदमिति मरः ॥ अरुणेन अनुणो सुरस्त नोत्तु नोत्तु ररि मरः ॥ तमः अंधकारनि
रस्तं ॥ नाशितं ॥ युक्तमेतत् इत्याह ॥ हेवीरस्यि अथोधनाग्र सरतां पुरः सरत्वा ते प्राप्ते सति तव गुरुः पिता

यावत्प्रतापनिधिराक्रमते न कानुरहायतावदरुणेन तमो निरस्तं ॥ आयोधनाग्र सरतां तवयि
विरयाते किंवारिपुंस्तव गुरुः स्वयमुच्छिनत्ति ७६

रिपुन्स्वयं साक्षात्किंवागुच्छिनत्ति स्वयं नोच्छिनत्ति न येव ७७ श्रीमदाशिवशंकरपरमेश्वरनिलकंठाय नमः ॥

अथेति ॥ अथानंतरं ॥ अंविताक्षिपक्ष्मा ॥ अंविता निरम्पाणि अक्ष्णो नयनयोः पक्ष्माणि रोमाणि यस्य सः ।
 पक्ष्माक्षिलो ग्निकिंजल् इत्यमरः ॥ सौजः द्विसन्मुखोचितं ॥ दिवसेत्यमुखं प्रातः कालः तस्य बुधितं योग्यं ॥ शास्त्र
 दृष्टं शास्त्रे स दृष्टं उक्तं विधिं ॥ अनुष्ठानसंध्यावदनदिकं ॥ अवसाय्य समाप्य ॥ कुशलविरचितानुरूपवेषः ॥
 कुशलेः प्रसाधनकर्मनिपुणोः विरचितः कृतः अनुकुलः सौंदर्यानुरूपवेषः शृंगाररचनायस्य सः तादृशः
 अथविधिमेव साह्यशास्त्रदृष्टं दिवसमुखोचितमंविताक्षिपक्ष्मा ॥ कुशलविरचितानुरूपवेषः क्षितिपश
 भाजमागस्त्यं वरस्य ॥ ७५ ॥ इति श्रीरघुवंशे माहाकाव्ये कालिदासकृतौ सत्यं वराभिगमनोत्तमपंचमः सर्गः ॥
 सन्त्यं वरस्यं वरस्यं वरेति षुतीति तथोक्तं ॥ क्षितिपसभाजं क्षितिपांतिरक्षं तीति क्षितिपाः तेषां समाजः समु
 जः ॥ तं अगात् ॥ प्रणोगालुङ्गीतिदेशः धिताग्रावृतं ॥ अयुजिनयुंगरेयुतोयकारे ॥ पुनर्वश्रौजरगाश्चपुष्पिता
 ग्रेति लक्षणात् ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीमत्तपोपाध्यायैरघुवंशव्याख्यायां संज्ञाविनिसमारयायां पंचमसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

121
18

वेद्यवंश

इति

X

सटीक रघुवंशस्य पंचमः सर्गः

इतीति॥ पूर्वोक्तप्रकारेणाविरजिता उक्ता नाग्येस्तेविरचितवाचः॥ ते॥ बंदिनां पुत्री मागधास्तैः॥ विगता निद्रा
पसः॥ कुमारो जः सपदि तन्मंशया मुस्सांचकार॥ तस्या जः॥ कंकमिव॥ मदपदः॥ मदेना प्रिया संजनित हर्षेणोपट
प्यक्तं यथा तथो बिन देनाद कुर्वद्भिः॥ राजहंसेः॥ राजहंसा ते चंचु चरतौ लोहितैः॥ सितविष्मरः॥ बोधितः॥ उन्नि

इति विरचितवाचि सर्बदि पुत्रैः॥ कुमारः॥ सपदि विगता निद्रा तन्मंशया मुस्सांचकार॥॥ मदपदुनि नदि कि
बोधितो राजहंसेः॥ सुरगजे इव गांग सैकतं सुप्रतीकः॥५

इतः॥ सुप्रतीकः॥ सुप्रतीक नामा इशा न्यांगजः॥ सुरगजः॥ गांगं॥ गांगयाः॥ सैकतमिव॥ राजापि सुप्रतीकः॥ शो
प्रतीकः॥ सुप्रतीक नामा इशा न्यांगजः॥ सुरगजः॥ गांगं॥ गांगयाः॥ सैकतमिव॥ राजापि सुप्रतीकः॥ शोभनाः
प्रतीकाः प्रवयवायस्यसः॥ अंगप्रतीको जेयवदस्मरः॥ सैकतोपमानेन तन्मंशया मुदुत्वशीतलव्येतलानि धनितानि॥५॥